

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 15.04.19

Dette dokumentets nettadresse (URL) er:

<https://www.litteraturogmedieleksikon.no/cm4all/uproc.php/0/k.pdf>

Kalenderhistorie

En kort, underholdende historie som ligner på den typen fortellinger som fantes i gamle kalendere. På 1700-tallet ble kalenderhistorier brukt både til underholdning og opplysning. Tyskeren Johann Peter Hebel gjorde på 1800-tallet sjangeren mer litterær og løsrev den fra kalenderformatet.

Eksempler:

Oskar Maria Graf: *Kalenderhistorier: Historier fra by og land* (1929)

Bertolt Brecht: *Kalenderhistorier* (1949)

Kalligrafi

Fra gresk “kallos”: “skjønnhet” og “graphein”: “skrive”. En mellomting av skrift og maleri. Skriften vises fram som estetisk objekt (Coulmas 1981 s. 127).

Kalligrafi forener kvaliteter ved poesi, skrift og maleri i seg (Coulmas 1981 s. 127). Kalligrafi viser både skriverens kulturelle tilhørighet og skriverens følsomhet/sensibilitet. Skriftbildet er ekspressivt. Det er “uttrykksavhengig innhold og innholdsstyrt uttrykk” (Coulmas 1981 s. 145).

På faraoenes tid var det i Egypt knapt noen forskjell på å tegne og å skrive. I Kina ble tegnet for kalligrafi (“chou”) og tegnet for maling (“houa”) ofte satt sammen til ett ord (“chou-houa”) (Étiemble 1973 s. 90-91). En kinesisk kalligraf var Su Shi (også kalt Su Dongpo) på 1000-tallet e.Kr.

Ciceros sekretær og slave (senere satt fri) Marcus Tullius Tiro var en pioner for kalligrafien (Ernst 2006 s. 225). To franske middelalder-kalligrafer var Raoulet d’Orléans og Henri de Trévou (Barbier 2007 s. 23). En tredje mester-kalligraf fra middelalderen var Nicolas de Clamanges (Barbier 2007 s. 46).

De første ordene i Koranen har blitt utformet som vakre skriftfigurer, f.eks. som en stork – en fugl som ble oppfattet som from fordi den foretar en slags “pilegrimsreise” og ofte bygger reir på moskeer (Ernst 1991 s. 766). Sufi-mystikerne ga ofte sin kalligrafi en speilsymmetrisk form. Skriverne ville gi Profetens ord struktur og skjønnhet (Ernst 1991 s. 768).

En “cadel” er en “large, highly creative capital letter composed of sweeping pen strokes embellished with patterned calligraphic flourishes, giving the letterform the appearance of a versal. Cadels were an exaggerated form of gothic littera bastarda, used in medieval manuscripts from the 13th to the 15th century. [...] Also spelled cadelle.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Kalligrafi brukt etter at trykkekunsten var oppfunnet har blitt kalt “håndskriftens hevn over trykt skrift”, med mestere som Gerardus Mercator i Nederland, Leopardo Antonozzi i Italia, Pedro Diaz Morante i Spania og George Bickham i England (Quinsat 1990 s. 153).

Kalligrafi kan også omfatte musikalske noter. “At Ars Subtilior-komponistene [fra senmiddelalderen] også yndet nydelig kalligrafi, er en annen side av denne kunsten. Det er for eksempel overlevert et manuskript der en harpes strenger er brukt som notelinjer i en sang om harpeklangens skjønnhet, og et annet der en kjærlighetssang er notert med hjerteformede notelinjer.” (*Morgenbladet* 4. – 10. januar 2008 s. 31)

Det publiseres fortsatt bøker der teksten er utført som kalligrafi. Et eksempel er den tospråklige bildeboka Goethe: *Erlkönig/Alvekongen* med dette tillegget på ett av tittelbladene: “fri gjendiktning, tegninger, pastellmaleri, kalligrafi og design ved Anne Tone Thorshaug” (Damm ExLibris 2000). Den upaginerte boka ble trykket i 2000 eksemplarer, og 300 av dem ble nummerert og signert av Thorshaug.

“[D]et slås et slag for den døende håndskriften. I den nye boka “The Missing Ink” skriver Philip Hensher om hvordan håndskrivning historisk har blitt sett på som en indikator på vår individualitet og på hvordan det står til med samfunnet. Skriften er en del av den vi er, intet mindre enn “nøkkelen til våre sjeler”. Tasting er mer mekanisk og mindre menneskelig, mener Hensher” (*Klassekampens* bokmagasin 13. oktober 2012 s. 2).

Innen grafitti- og hiphop-subkulturen ser noen sprayere på seg selv som videreførere av kalligrafi-tradisjonen (Krekow, Steiner og Taupitz 1999 s. 181).

Kalligram_

(_sjanger, _skjønnlitteratur) Ordet er en sammensetning av stavelser fra de franske ordene for “kalligrafi” og “ideogram” (Bouby 2001). Fra gresk “kallos”: “vakker”, og gresk “gramma”: “bokstav”. En sjanger der ordene danner ulike figurer og former. En type grafisk diktning, nært beslektet med konkret poesi. Disse tekstene/diktene er ikke høyt-leselige på tradisjonelt vis.

Betydningen av et kalligram er dobbel: både litterær (ordene) og visuell (tegningen) (Nayrolles 1987 s. 67). Sjangeren er oppkalt etter Guillaume Apollinaires samling *Calligrammes* (1918). Apollinaire lagde selv ordet. Noen mener å finne forløpere langt før hans tid, f.eks. i grekeren Theokrits dikt om Pan-fløyten, der versenes forskjellige lengder gir et bilde av en Pan-fløyte (Nayrolles 1987 s. 67). Greske dikt formet som f.eks. vaser, vinger og egg ble kalt “teknopaignia” (“technopaignion”). I middelalderen og senere ble det skapt mye “teologisk semantisert romsyntaks” (Schmitz og Wenzel 2003 s. 24), f.eks. i form av kors, og allianser mellom poesi og geometri. Disse tekstene skulle være lette å memorere (s. 24). I en bok med tittelen *Sylvae*, trykt i 1592, finnes det et “kalligram” som danner et par briller (to doble rundinger og en bøyd stang mellom dem) (Fontaine 1994 s. 54).

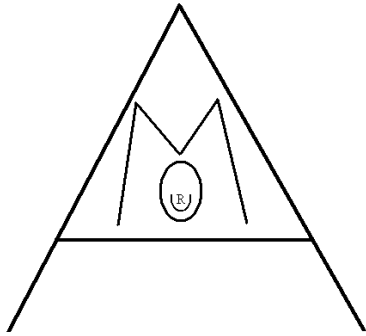
Et eksempel på et Apollinaire-kalligram:

```

      F L A           I T T
    T  A M M       H
    D  M E       J
    N           E
    E           R
    V           T
    M           E
    O           L
      en       L
        R I
          E G
            N
  
```

Apollinaire har latt to større bokstaver enn de øvrige markere begynnelsen på to av ordene. Et ord er uten blokkbokstaver (“à” i originalen, “en” i HRs oversettelse ovenfor). “Diktet” er både ikonisk og lingvistisk: hjertet og flammen både vises og skrives.

Den franske etnografen og forfatteren Michel Leiris ga i 1939 ut en samling med ti kalligrammer under tittelen *Ordliste: Jeg strammer mine gloser*, der han skriver det franske ordet for kjærlighet slik:

“The term “Calligramme” was coined by Guillaume Apollinaire to designate his own figurative texts where the outlines of a pattern are represented not by drawing but by a line of written text. [...] Apollinaire’s “Calligrammes” published in the book of that title in 1916. In “La cravate e la montre” the longer and longer phrases that take up the last hours on the dial of the watch, shortening the distances between one hour and the next, tell us that the last hours go by more quickly; in their turn the longer writings, wanting a longer reading time, represent visually the greater duration of the strokes that spell the extreme hours” (G. Pozzi, “La parola dipinta”, 1981). (P.50) In “Voyage” the engine drags its load through dark dales and lighted plains towards a deep night that cancels, in spite of the starry sky, the images of the fondest memories. The apparent serenity cannot deceive us: the journey takes place in a landscape laden with sad forebodings, as witnessed by the arid cloud and the featherless bird [...] (G. Pozzi, idem). (P.51) The calligramme “2° Cannonier conducteur” will be the memory of the Paris district – the thoroughfare, the palaces, the Eiffel Tower – in contrast with the image of the firearm suggesting the idea of war.” (<http://www.ululate.com/english/visualpoetry/chapter08.htm>; lesedato 03.06.13)

I Apollinaire’s dikt “Coeur couronné et miroir” “the words draw the frame of a mirror; the blank of the page is the reflecting glass, while the reflected image is represented by the name of the poet. The surrounding words read: “Dans ce miroir je suis enclos vivant et vrai comme on imagine les anges et non comme sont les reflets”: that “I” is true and not reflected, because it is not seen in reverse as one would see him if it were reflected. Moreover that “I” is represented by a name and not by a profile, that is by the pure identifier of a true and living absent. Curiously enough it is just at the beginning of the book that the most complex and elaborate calligramme is situated, “Lettre-Océan”, which takes up three pages and the calligramme most akin to the futurist parolibere. It may be interpreted as a letter posted to Mexico, containing a series of sentences set in a circle that suggest the idea of Paris; the calligramme ends with a complex series of concentric circles made up of phrases and noises and this ending seems to us to be a perfect graphic translation of the “poème-conversation” which is a typical solution of simultaneousness by Apollinaire (one could compare it to Marinetti’s “Decalogo della sensibilità motrice” in “Dune” (in “Lacerba”, 1914).” (<http://www.ululate.com/english/visualpoetry/chapter08.htm>; lesedato 03.06.13)

“One very interesting calligramme is the one by Tristan Tzara “Astronomie astronomie” penned on blue squared paper, dated 1916 and now in the Tzara archive in Paris: the sky is seen as a spider’s web of constellations. (P. 55) Another prolific author of calligrammes was Pierre Albert-Birot: here is his elegant “Rosace” in “Poésies”, 1916-24) (P.56) or “La fleur de lys” (P.57) or again “L’offrande” (in “La Lune”, 1924), which is a pathetic offering to his friend, the poet Apollinaire who had recently died. (P.58) Other elegant examples of calligrammes are the various typewritten solutions (“Poèmes mécaniques”) by Ilse Garnier in “Rhythme-silence” (P.59) and the bunch of flowers (1964) by the American poetess Mary Ellen Solt. (P. 60) By Eugenio Miccini we have a superb calligramme, an ironic essay on a new form of writing (P.61) and by the same author “Poesia” (P. 61bis) [...] where philosophy and nature merge. By Franco Spena we here publish a road paved with pages of daily papers entering a wood, that is the material paper is made of going back into the place it had originally come from (1995). (P.64) The calligramme “Lettre” (1980) by Marcello Diotallevi is very witty: letters of the alphabet that become detached and fall to the bottom of the page, as had already dreamt in a nightmare Borges, who tells us about it in “Aleph”.” (<http://www.ululite.com/english/visualpoetry/chapter08.htm>; lesedato 31.05.13).

Kalligrammer brukes ofte i reklamer. I en bok med analyser av reklamebilder skriver Judith Williamson: “[T]he calligram tries to unite referent and sign, again giving the impression of producing ‘transparent’ meaning”; “The signified product is organised in space according to the shape of language”; “In Calligraphy words cannot be merely signs, either in their signifying function or material appearance; they must appear to incorporate the referent itself.” (Williamson 1978 s. 91)

I Simon Strangers roman *Mnem* (2008) er det på s. 235 en illustrasjon der ordet “tulipan” er brukt 166 ganger og former en tulipan.

Kammerspill

(_sjanger) Eller “kammerdrama”. Brukes om både teaterskuespill, film og (mer metaforisk om) romanverk.

Store deler av et drama utspiller seg over kort tid innenfor fire vegger eller på et avsondret sted.

Alfred Hitchcocks film *Dial M for Murder* (1954) er et kammerdrama der nesten hele handlingen utspiller seg i leiligheten til et ektepar som sliter med forholdet.

“USAs store romanforfatter Cormac McCarthy har også skrevet skuespill. I Tommy Lee Jones regi sendte HBO i februar tv-versjonen av stykket *The Sunset Limited* fra 2006, der handlingen utelukkende foregår ved et kjøkkenbord. Jones spiller den ateistiske collegeprofessoren White, som nylig har forsøkt å begå selvmord på en T-banestasjon. Hans redningsmann, Black, spilt av Samuel L. Jackson, er eksfange og troende kristen. *The Sunset Limited* er et 90 minutter langt kammerdrama om store spørsmål knyttet til tro og tvil, og spør blant annet: Hvordan leve meningsfulle liv i en kaotisk verden der Gud er taus og døden uunngåelig?” (*Bokvennen* nr. 1 i 2011 s. 6)

Kampskrift

(_sjanger) En tekst som fungerer som et angrep og kjemper for en endring i samfunnet.

Den tyske forfatteren Frank Wedekind skrev skuespillet *Vårlig oppvåkning* (1891; *Frühlings Erwachen*) som et angrep på borgerlig seksualmoral og livsfiendtlighet. Teksten har blitt oppfattet som et kampskrift for seksualopplysning og skolereformer (Pickerodt 1990 s. 29). Wedekind skrev i 1891 om dramaet til en kritiker at “jeg har prøvd i poetisk form å gestalte at den oppvoksende ungdom kommer i puberteten [...] for om mulig å hjelpe disse til å få en mer human og rasjonell bedømmelse fra sine oppdragere, foreldre og lærere” (sitert fra Pickerodt 1990 s. 29).

Karakterkomedie

(_sjanger, _skjønnlitteratur) Satirisk komedie som avdekker personers svakheter og laster, deres ensidighet.

Disse komediene viser laster, svakheter, moralske skavanker – ofte forstørret, overproporsjonert. Hovedpersonen er preget av dysfunksjon, dvs. glir ikke inn i helheten på en harmonisk måte. Han/hun er énsidig, monoman, ufleksibel og repeterende, bare opptatt av én ting (slik en hypokonder bare er opptatt av sine sykdommer). Det er noe komisk ved “arketypiske” skikkelser. Hovedpersonen blir til slutt enten gjenintegrert i samfunnet etter å ha innsett sine feil og forbedret seg, eller forvist under latter (Andries 2000 s. 89).

Molière og Holberg skrev karakterkomedier. Spanjolen Juan Ruiz de Alarcón y Mendoza skrev på begynnelsen av 1600-tallet noen karakterkomedier om løgnere, utakknemlige, baksnakkere osv. (Wittschier 1993 s. 133). En slags

karakterkomedier (på spansk kalt “comedias de figurón”) skrev også José de Cañizares i første halvdel av 1700-tallet. Hans komedier har blitt beskrevet som “novellistiske, hagiografisk-religiøse, historiske, grotesk-komiske karikaturaktige tpestykker” (Wittschier 1993 s. 177). Molière og Holberg har også skrevet karakterkomedier.

Hovedperson Alceste i Molières komedie *Misantropen* (1666) har både rett og tar feil. Han er ikke den forstyrrende bråkmakeren i et rolig og harmonisk samfunn, han er ikke avvikeren fra det sunne og gode som omgir han. Samfunnet tar like mye feil som Alceste gjør. Samfunnet har falske idealer. I det hoffmiljøet som Alceste lever, representerer han *både* ufornuften og fornuften (Barbérís 1983 s. 99). “*Misantropen* har ikke noe mot-system” (Barbérís 1983 s. 83), dvs. ikke et omgivende samfunn som individet bør tilpasse seg. Den moralske standarden som Alceste setter for seg selv, virker nesten selvmorderisk i det franske adelsmiljøet på 1600-tallet (Barbérís 1983 s. 115). Det åpner seg en indre avgrunn i Alceste (Barbérís 1983 s. 123).

Bjørnstjerne Bjørnsons karakterkomedie *Geografi og kærlighed* (1885) har geografiprofessoren Tygesen som hovedperson. Tygesen utnytter sin kone og andre rundt seg for å utfolde seg i sitt fag. Alle skal være usynlige, lydige tjenere for hans forskning. Datteren må flyttes ut fordi han vil ha rommet hennes til kartene sine.

Den østerrikske forfatteren Hugo von Hofmannsthal skrev karakterkomedien *Den vanskelige* (1921). Hovedpersonen har gjennom sine krigsopplevelser blitt overbevist om at det er fåfengt å si noe som helst uten å skape forvirring. Å snakke baserer seg på en “uanstendig selvovervurdering”. Denne språklige skepsisen blir tilbakevist, men også litt bekreftet i komedien (Grabert, Mulot og Nürnbergger 1983 s. 250).

Karikatur

Fra italiensk: “overdrivelse”. Overdrivende, latterliggjørende og ofte ganske ondskapsfull tegning av en eller flere personer. Deformerer det som karikeres (Andries 2000 s. 165).

“Kritikk utenfra er ikke det samme som kritikk innenfra. [...] Og avbildninger av profeten Muhammad – også i karikert form – har i århundrer blitt publisert både i persiske og arabiske sammenhenger.” (*Morgenbladet* 13. – 19. februar 2009 s. 21)

“Den første profesjonelle, europeiske karikaturtegneren var italieneren Pier Leone Ghezzi. Og på 1700-tallet ble karikaturbegrepet vanlig i hverdagstale. Satiren kan brukes og misbrukes, slik blant andre dansken Emil Jensen har skildret det i sitt

mektige verk “Karikaturalbum” (1906-12). Oftest har satiren vært de svakes tilflukt mot overmakten – den har vært forstandens, rettferdighetens og sannhetens forsvar. Misbruket inntreffer når satirens virkemidler brukes av makthaverne til et bestemt propagandaformål, som da nazipressen i en endeløs strøm karikerte jødene og deres kultur. Gjennombruddet for karikaturer som moderne samfunns satire skjedde altså på 1700-tallet, og den sentrale aktøren var engelskmannen William Hogarth. [...] I Hogarths mange kobberstikk var det få sosiale fenomener som ikke ble berørt: Selvgode dommere, alkoholens forbannelse eller religiøs fanatisme. En av hans arvtakere var den kreative karikaturtegneren James Gillray. Han boltret seg best i den genuine politiske satire, og var ikke snauere enn at han karikerte den drikkfeldige kongen, Georg III. Gillrays yngre åndsbror, George Cruikshank, klarte ikke helt å bevare integriteten, han lot Georg III satirisk i fred – etter en bestikkelse på 300 pund. [...] I 1830 ble så den moderne vittighetspressen skapt med karikaturbladet La Caricature, grunnlagt av Charles Philipon. Han samarbeidet med den etter hvert berømte kunstneren Honoré Daumier. Da han uredde angrep den usympatiske kong Ludvig Filip ble han kastet i fengsel, og satt seks måneder bak gitteret, noe han aldri glemte. Men den satiriske pressen fikk gradvis større suksess, den spredte seg som en vind utover Europa fra midten av 1800-tallet. Også Norge fikk en slik mediegenre – med blader som Vikingen, Korsaren, Tyrihans og Karikaturen. Dette nye mediet spilte en viktig rolle når det gjaldt å slå ned på fanatisme og maktmisbruk, og fremmet utvilsomt demokratiseringen.” (Bredo Berntsen i <https://www.dagbladet.no/kultur/karikatur-og-sensur/66185958>; lesedato 13.10.17)

Karikaturtegneren William Heath Robinson latterliggjør mange trekk ved det moderne samfunn, f.eks. begeistringen for teknikk.

Kart

(_sjanger) Visuell, forenklet gjengivelse av et geografisk område sett ovenfra.

“The first known map was a painting of a cityscape and an erupting volcano. Found on the wall of a baked-mud dwelling in the ancient Catal Huyuk settlement in present-day Turkey, it was drawn around 6200 B.C. From that moment on, geographical representations, accurate or fantastical, have exerted a unique hold on our imagination. Every explorer, beginning with Marco Polo, has been obsessed by these powerful depictions of alluring and unknown territories. Maps have determined the outcome of battles, inspired the founding of empires, sent pathbreakers on wild-goose chases.” (Bruce Watson i <https://www.smithsonianmag.com/arts-culture/the-island-of-lost-maps-a-true-story-of-cartographic-crime-52322202/>; lesedato 06.12.17)

På engelsk kalles en karttype for “cadastral map”: “From the Latin *capitastrum*, meaning “register of the poll tax.” A map showing boundaries and subdivisions made to record ownership and rights in land and to describe and establish the value of property, usually for the purpose of tax assessment [...]. A cadastral map may also show culture (roads, buildings, etc.), drainage, and other features that have a bearing on land use and value.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

Den britiske kongen Georg 3. (1738-1820) samlet på kart. “Kongen led tidvis av en mental sykdom – og kanskje kan det å samle kart ha vært en del av sykdomsbildet? I alle fall samlet han over 50.000 kart, inkludert det kjempestore verdensatlasen Klencke Atlas, som er en samling av 41 kart innbundet i en bok som måler 1,8 ganger 2,3 meter. Det sies at kong George var en “lenestolreiser”, som heller ville reise i Europa og verdens land via kartene sine enn å reise fysisk. Kong Georgs samling inneholder også et kart over Florida som måler hele syv meter i bredden.” (*Historie – Aftenpostens historiemagasin*, nr. 6 i 2017 s. 87)

I 2001 oppstod det en debatt i forbindelse med “the acquisition by the United States Library of Congress of a map of the world, originally prepared by Martin Waldseemüller in 1507, from Prince Waldburg-Wolfegg. It was not the fact that the American library acquired the last extant copy of this particular map for the enormous sum of \$10 million that caused the stir, but profound concerns over national culture. Since the map, which is made up of 12 woodcuts, and measures about three square metres in total, is the first to use the name ‘America’, thereby bearing witness to the discovery of the New World, the *Waldseemüller Map* has come to be known as ‘America’s birth certificate’ in the United States. That the name ‘America’ is based on a mistake appears not to detract from the value of the map as a ‘geographical baptismal certificate’. In 1507, Waldseemüller assumed it was the Florentine explorer Amerigo Vespucci, and not Christopher Columbus, who had discovered the new continent. Upon recognizing his mistake, he crossed out the name on subsequent editions. Notwithstanding the revision, 1000 copies of the original map – entitled *Universalis cosmographia secundum Ptholomaei traditionem Americi Vespucii aliorumque lustrationes* – had already been printed and had attracted a great deal of attention.” (Sigrid Weigel i http://kodu.ut.ee/~cect/teoreetilised%20seminarid_2009%20s%C3%BCgis/4_seminar_AEGRUUM_08.12.2009/1.Weigel-Topographical_turn-2009.pdf; lesedato 19.12.17)

Thomas Reinertsen Bergs bok *Verdensteater: Kartenes historie* (2017) begynner med å stille noen grunnleggende spørsmål: “Hva er et kart? Hvordan har vi mennesker tegnet verden opp gjennom historien? Hva sier kartene om oss selv? Verdensteater er den første norske boken om hele kartenes utrolige historie. Thomas Reinertsen Berg tar oss helt fra steinaldermenneskenes mystiske symboler frem til Google Earth i en fascinerende beretning om vitenskap og verdensbilder, om kunst og teknologi, om makt og ambisjoner, om praktiske behov og fjerne drømmer om det fremmede. Underveis treffer vi visjonære geografer og heroiske

opdagelsesreisende sammen med karthistoriens ukjente helter. Som de to offiserene som i 1779 stilte opp apparatene sine utenfor festningen på Kongsvinger, og for alvor innledet den offisielle kartleggingen av det enorme og utilgjengelige landet Norge. Historien om Norge og nordområdene danner en rød tråd gjennom Verdensteater.” (<https://www.haugenbok.no/Generell-litteratur/Debatt-samfunn/Verdensteater/I9788232800865>; lesedato 28.11.17)

Kartbok_

(_sjanger) Kart innbundet som bok. Det finnes mange kartbøker for spesielle brukergrupper: for turgåere, syklist, motorsyklist osv.

Kaskadeteknikk_

(_litterær_praksis)

“Den uimotståelige, frembrytende kraft er et så vesentlig innslag i Wergelands lyrikk at den har vært med på å gi hans diktning en stilistisk eiendommelighet av stor betydning. Rett som det er velter det frem fra vitale kilder rene fossefall av ord og verslinjer som alle konsentrerer seg om ett og samme inntrykk og beriker det. I større dikt som *Den engelske Lods*, *Jan van Huysums Blomsterstykke* og *Svalen*, men også i en rekke mindre dikt bygd over den firfotede troké er denne fosse- eller kaskade-teknikk påfallende. Versene følger etter hverandre med dynamisk strømmende kraft. [...] De veldige fossefall av vers har gjerne til emne en eller annen form for biologisk urkraft.” (Haakonsen 1951 s. 180)

Det kan være en metaforisk rekke, f.eks. metaforer som knytter sammen perle, stjerne, øye, duggdråpe, diamant, gnist, iskrystall og blomst.

Kaskadeteknikken minner om ekspansjonslyrikk som diktemåte.

Katekisme_

(_sjanger)

Fra et gresk ord for “undervisning”. Etter reformasjonen på 1500-tallet brukt om en lærebok om kristne dogmer/trosprinsipper. I mange katekismer er teksten utformet som spørsmål og svar.

Mest kjent er *Luthers store katekisme* og *Luthers lille katekisme*. Mange barn i protestantiske land lærte å lese ved at deres lærere brukte Luthers katekismer som “lesebøker” (Quinsat 1990 s. 270). Spesielt den lille katekismen ble pugget, og familiefaren skulle forvisse seg om at barna hadde denne kunnskapen (Quinsat 1990 s. 292). Innholdet i *Luthers lille katekisme* måtte læres av generasjoner av konfirmanter. Boka gjengir ordrett noen av de (etter Luthers mening) viktigste skiftstedene i Bibelen. Hvert av disse sitatene etterfølges av Luthers egen forklaring. Til budet “Du skal ikke ha andre guder enn meg” er Luthers forklaring slik: “Vi skal frykte og elske Gud over alle ting og lite fullt og fast på ham.” Luther tar for seg de ti budene, den apostoliske trosbekjennelse, Fader vår-bønnen og sakramentene dåp og nattverd.

Luthers katekismer kan oppfattes som den tyske teologens forsøk på å hindre folk i å lage sine egne tolkninger av Bibelen. Den var et virkemiddel bl.a. for å hindre at hvem som helst tolket Bibelen etter eget forgodtbefinnende (Chartier 1997 s. 109). Ikke-lærde lesere skulle ikke få danne seg sine egne oppfatninger av bibeltekster, men måtte kontrolleres på ulike måter, også gjennom at biblene var utstyrt med forklaringer og noteapparat (Quinsat 1990 s. 270).

“Innføringa av obligatorisk konfirmasjon i 1736 kravde at folket fekk nok leseopplæring til å læra seg katekismen, og var den direkte årsaka til innføringa av ålmugeskulen i 1739.” (Ivar Berg i *Språknytt* nr. 3 i 2017 s. 27)

“Med reformasjonen kom en ny periode med usikkerhet omkring bildene. Enkelte steder ble de kastet ut av kirkene og ødelagt. Det skjedde særlig i de kirker i Sveits, Frankrike og Nederland som sprang ut av Jean Calvins og Huldrych Zwinglis reformatoriske bestrebelser, men også på luthersk mark gikk det enkelte steder hardt ut over kirkekunsten. [...] Og mange steder kom det etter hvert rene teksttavler, såkalte katekismustavler, med f eks fadervår eller de ti bud til erstatning for bildene på altertavlene.” (Ruth Danielsen i <http://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/147628/hefte1-04.pdf>; lesedato 04.07.14)

“Egil Johansson reported a survey of a Swedish rural parish in the 1720s, whose 600 families owned ‘around 400 ABC-books, 650 to 750 Catechisms, more than 1,100 psalters, 29 Bibles, and about 200 other religious books’.” (Towheed, Crone og Halsey 2011 s. 163)

I 1939 ga Gyldendal forlag ut *Katekismen etter Dr. Martin Luther*, en norsk “skoleutgave” med “øvinger i kunnskap om kristendom ved Eivind Berggrav”; “Godkjent av Kirke- og Undervisningsdepartementet ved skriv av 31. juli 1939”. Boka inneholder i tillegg til Luthers oversatte og tilrettelagte tekst små repetisjons- og øvingsoppgaver for elevene, som disse: “Nevn fire egenskapsord som forteller noe om hvordan Jesus var, og gi eksempler til dem fra det som han sa og gjorde.” (s. 7), “Nevn eksempler på: Hellige stunder som der simpelt å forstyrre, hellig plikt (trofasthet, løfte) som det er usselt å bryte, hellige steder (hus, plasser) som det er

usømmelig å krenke.” (s. 9) “Nevn eksempler på hvordan vi kan gjøre urett god igjen.” (s.19) På de to siste sidene er det tatt med ”Noen vers som ikke står i salmeboka”, blant annet et bordvers.

Petter Dass “fullførte katekismesangene på slutten av 1690-tallet. Sangene var en videreføring av kristendomsundervisningen, som blant andre Luther hadde arbeidet med før ham og som resulterte i utgivelsen av Luthers lille og store katekismer i 1529. Den lille katekismen var beregnet til undervisning av barn, og i den forklarte Luther de kristne kjernetekstene. Dass førte forklaringene videre på vers. Radikalt nok brukte han til dels verdslige melodier, noe som var uhørt på den tiden. Men det at han brukte melodier folk kjente, gjorde at sangene hans ble populære. Og selv om de ikke ble trykket før i 1715, åtte år etter at Petter Dass døde, og 17 år etter at han begynte prosessen med å få tillatelse til trykking, ble sangene spredt muntlig og via avskrifter. [...] Det norske folk lærte å lese ved hjelp av katekismesangene” (*A-magasinet* 3. august 2007 s. 37-39).

Den danske teologen Erik Pontoppidans *Sandhed til Gudfryktighed* (1737) er katekismeforklaringer. “Ifølge Den Store Danske Encyklopædi er det nok den bog af en dansk forfatter, der er trykt i flest eksemplarer. Samtidig er den en af de mest gennemautoriserede danske bøger. Den er udarbejdet efter kongelig befaling. Det teologiske indhold er godkendt af C. L. Leth, professor i dogmatik ved Københavns universitet. Og den er autoriseret til brug i både kirker og skoler af hele tre konger på rad, nemlig af Christian VI, Frederik V og Christian VII. Sandhed til Gudfrygtighed bygget i stor grad på Philip Jakob Speners tyske udgave (*Einfältige Erklärung Der Christlichen Lehr, Nach der Ordnung deß kleinen Catechismi deß theuren Manns Gottes Lutheri: In Fragen und Antwort verfasst, Und mit nöthigen Zeugnüssen der Schrifft bewehret. Franckfurt 1677*). Pontoppidans forklaring gennemgår Luthers lille katekismus i 759 spørgsmål og svar, mod Speners 1283. Sammenlignet med Speners forklaring var teksten reduceret til ca. 1/3. Pontoppidan kunne på denne baggrund med rette hævde at hans udgave var rimelig kort.” (<http://www.evangelisk-luthersk.eu/>; lesedato 23.03.15)

“P. A. Jensens “Læsebok for Folkeskolen og Folkehjemmet” i 1863 [...] Den pietistiske bevegelsen rundt om i landet kom selvsagt raskt på barrikadene. Pontoppidans katekismeforklaring som foreldrene i generasjoner bakover hadde pugget på skolen, skulle forsvares. Brøt man med Pontoppidan, brøt man også med Luthers lære; man brøt også det fellesskapet som bandt foreldre til barn, i det hele brøt man opp selve limet i det bærende samfunnstriangelet som eksisterte mellom kirken, skolen og familien. Men dette trusselbildet skremte neppe forsvarerne av det nye leseverket, tvert imot, i bunn og grunn var det nettopp en “frisetting” av individet fra slike bindinger man ønsket seg.” (<http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik-II/bfd/veiledninger-og-brosjyrer/2002/foreldre---til-barns-beste/5.html>; lesedato 04.07.14)

En annen kristen katekisme enn Luthers er Dieter Emeis' *Å leve med troen: En liten katekisme* (på norsk 1998).

“I en engelsk ABC [...] [utgitt i renessansen eller på 1600-tallet] heter det f.eks. “He that hath this book only, needeth to buy no others” [...] I tillegg til det vanlige ABC-innholdet, var den forsynt med litt aritmetikk, historie, skriveøvinger, bønner, salmer og katekisme. De fleste ABC-er gav imidlertid uttrykk for en noe mer begrenset oppfatning av hva som var “nødtørftig” kunnskap. På første side stod alfabetet, på andre side stavelser, på tredje side gikk man så over til Fadervår, som ble etterfulgt av de ti bud og andre deler av Luthers katekisme.” (Bjørndal 1967 s. 13-14)

Hanna Winsnes, mest kjent for sin kokebok fra 1845, gjorde også katekismen om til vers (http://www.ntnu.no/ub/formidl/utgivelser/til_opplysning/to_nr11.php; lesedato 19.12.14).

Katekismer kan også skrives innen andre livs-/verdenssyn enn kristendommen, og ordet “katekisme” ble brukt i *Zoologiens katekisme* av Christoph Giebel og William Marshall, samt *Darwinismens katekisme* av Otto Zacharias, begge utgitt på tysk på begynnelsen av 1900-tallet. Det fantes også en tysk katekisme-serie som het *Webers illustrerte katekismer* (Daum 2002 s. 325). Tyskeren Friedrich Eberhard von Rochows *Den sunne fornufts katekisme* (1785) består av begrepsavklaringer av 67 ord, utformet som spørsmål og svar i en slags lærer-elev-dialog (Göbels 1980 s. 328).

Den hollandske filosofen Johannes Florentius Martinet ga på 1700-tallet ut et pedagogisk verk som i engelsk oversettelse heter *The Catechism of Nature for the Use of Children*. Boka er slags lærebok i naturhistorie fra et religiøst perspektiv, utformet som dialoger mellom lærer og elev.

Den russiske anarkisten og agitatorene Mikhail Bakunin og hans landsmann Sergej Netsjajev skrev en *Revolusjonens katekisme* (1869) (Dooren 1985 s. 74). “Den russiske nihilisten Sergej Netsjajev formulerer i “Revolusjonær katekisme” [skrevet i 1869] tanker om voldsbruk som en mystisk, rensende erfaring: Ved omfattende, voldelig ødeleggelse av det bestående skapes et mørke som i sin tur åpner for små glimt av lys; en vrent katarsis.” (*Klassekampens* bokmagasin 13. oktober 2012 s. 3)

Den svenske forfatteren August Strindbergs *Lilla katekes för underklassen* “är utformad som Martin Luthers Lilla katekes, det vill säga den utgår från en frågeställning och därefter följer svaret på frågan. [...]

- Vad är ekonomi? En vetenskap uppfunnen av överklassen för att komma åt frukten av underklassens arbete.

- Vad kallas frukten av underklassens arbete? Kapital.

- Kan kapital existera utan arbete? Nej!

På det här viset går Strindberg igenom samhället, överklassen, religionen, politik, moral, historia och så vidare. Det är en nått liten skrift som är starkt kritisk mot klassamhället. Även om den skrevs 1884 (eller 1885) så är den aktuell ännu idag.” (<http://hellrebarfotaanboklos.blogspot.no/2009/08/august-strindbergs-lilla-katekes-for.html>; lesedato 06.05.13)

Kenning_

(_litterær_praksis) En dikterisk omskrivning, vanlig innen norrøn diktetekunst. En to eller flerleddet omskrivning av et substantiv. F.eks. “spydets høysete” brukt i stedet for “hånd”. Kan minne om gåter, særlig når det er flere enn to ledd.

En person kan omskrives gjennom en handling som personen foretar seg: “sverdets svinger” (krigeren). Et ord kan byttes ut for noe som ligner, f.eks. med “hest” for “båt” (“havets hest”).

I andre del av *Den yngre Edda* drøfter Snorre Sturlason bruken av kenninger. “Snorre Sturlason skriver i *Den yngre Edda* om tre forskjellige måter skalden kan uttrykke seg på. Han kan enten kalle ting ved deres rette navn, han kan bruke *heiti*, dvs. poetiske ord, (heiti = navn), eller han kan bruke det som kalles *kenning* (kjenning). Heiti er enkeltord eller poetiske ord som kanskje ikke er så vanlige i bruk. Sier du “ganger” i stedet for hest eller “viv” i stedet for kone, bruker du heiti. Det betyr at det som var helt vanlige ord før, kan bli til heiti i dag fordi ordene ikke er vanlige lenger. Det fins også en hel del ord som man bare må vite om. For Odin fantes det ca. 170 ulike heiti: Allfader, Valfader og Høy er noen. For menneske brukes for eksempel trær: selje, ask. Kenning er en spesiell type gåteaktige språkbilder. Et sammensatt uttrykk står for noe annet. Det kan være to ledd – for eksempel sverdets høysete: hånd, sår-ilden: sverd, sverdets drager: kriger. Så kan det være flere bilder inni hverandre, nesten som i en kinesisk eske: skjoldets ask = kriger. Ask (eller tre) er et vanlig poetisk ord for menneske. Skjoldets ask er en mann som bærer skjold, altså en kriger. Smykkets selje = kvinne, sårmåkens metter = den falne krigeren. Sårmåke er et annet navn for ravn, som man mente livnærte seg på blod, og den som metter sårmåken er den falne krigeren. På grunn av kenningene kan tekstene bli vanskelige å forstå. Så kan vi spørre: Hva er vitsen med å uttrykke seg så komplisert? Det har blant annet å gjøre med konsentrasjon. Hvert bilde skaper en mengde assosiasjoner og konkrete bilder stiger fram. Snorre sier at kenninger er *erkjenninger*. De får oss til å se noe mer enn det vanlige ordet som vi ikke legger merke til. Vi må stoppe opp. Ordet kenning kommer av å kjenne til (kenna vid), dvs. gjøre kjennelig ved. Det substantivet som kenningen henspiller på, skal ikke forstås bare ved å bruke ett av leddene i kenningen. For eksempel kan ordet sjø brukes om blod, men vi forstår ikke betydningen før vi legger til et nytt substantiv, sår: altså sår-sjøen. I Eddadiktene er det ikke brukt mye

kenninger, og derfor er de lettere å forstå enn skaldekvadene.” (<http://www.seeto.no/>; lesedato 09.09.13)

George Lakoff og Mark Turner kaller kenninger for “composites of metonymies and image-metaphors” (Lakoff og Turner 1989 s. 104).

I Terje Formoes barnebok *Kaptein Sabeltann og gutten som ville bli sjørøver* (1993) brukes det et sted en kenning om sjørøverkapteinen: “[...] grynter De Sju Havs Skrekk utålmodig” (s. 24).

Kiasme

(_litterær_praksis) “Kryssvis plassering” av ord eller ordgrupper, eller en slags speilvendt språklig formulering. En (poetisk) speil-symmetri rundt en akse. Eksempler: “Jeg er sjefen. Sjefen det er meg.” “Man må spise for å leve, og ikke leve for å spise.”

“A chiasm (or chiasmus if you rather) is a writing style that uses a unique repetition pattern for clarification and/or emphasis. Chiasm is pronounced ky'-az-um. Often called the chiastic (ky'-az-tic) approach or the chiastic structure [...] Simply put, a chiasm is a repetition of similar ideas in the reverse sequence. The importance of the chiastic structure is found in its hidden emphasis.” (Thomas B. Clarke i <http://www.bible-discernments.com/joshua/whatisachiasm.html>; lesedato 30.04.14)

Kiasmen kan framstille noe som like riktig og med samme nødvendighet som sannheten i den matematiske formelen $a \times b = b \times a$ (Reboul 2009 s. 157).

Omsluttende rim (rimskjemaet abba) kalles kiastiske rim.

I Shakespeares sonett 105 står kiasmen “Kind is my love to-day, to-morrow kind”. Den engelske dikteren Samuel Taylor Coleridges lange dikt “The Rime of the Ancient Mariner” (1798) inneholder kiasmen “Down dropt the breeze, the sails dropt down”. I den irske dikteren William Butler Yeats’ dikt “Coole Park, 1929” “[t]he depiction of the muscular gravediggers, who “thrust” the dead with sharp spades, chiastically inverts the relation between the strength of death and the vulnerability of life.” (Ramazani 1990 s. 146)

Kiasmer trenger ikke å fungere humoristisk. De kan uttrykke en tragisk visjon av verden (Reboul 2009 s. 135). Eksempler: “Jeg sier dere: Tolleren gikk hjem rettferdig for Gud, den andre ikke. For den som setter seg selv høyt, skal settes lavt, og den som setter seg selv lavt, skal settes høyt.” (Lukasevangeliet kapittel 18, vers 14); “Det er ikke bevisstheten som bestemmer over livet, det er livet som

bestemmer over bevisstheten.” (Karl Marx m.fl. i *Den tyske ideologi*, skrevet 1845-47)

Den franske 1600-tallsfilosofen Blaise Pascal skrev, om et ideal innen kristendommen, at den som roser seg selv, blir ydmyket og den som ydmyker seg selv blir rost (nr. 420 i *Tanker*: Gud sier om mennesket: “If he exalt himself, I humble him; if he humble himself, I exalt him”). “Ingen likevekt, intet kompromiss, men alltid denne foreningen av motsetninger som finner sin løsning i en høyere sannhet” (gjengitt etter Genet 1973 s. 78).

Den italienske barokkdikteren Giambattista Marino levde på slutten av 1500- og begynnelsen av 1600-tallet. Marino “makes frequent use of *chiasmus*, with its formula $x y y x$. In the following (*Marino ...*, p. 390), the words which are reversed are exactly the same: “Oh dolcezze! oh bellezze! / Oh bellezze! oh dolcezze!” (Oh sweets! oh beauties / Oh beauties! oh sweets!) In other cases, the words change their form, as in (*Lira*, III, p. 77) : “Ti baciai sospirando / Ti sospirai baciando” (I kissed you sighing / I sighed for you kissing). In still other instances, there is only grammatical consistency (*Poesie varie*, p. 371): “Offre in lagrime perle ed oro in chiome” (Offers in tears pearls and gold in tresses). [...] “Shepherd among kings and king among shepherds.” [...] In the strict traditional sense, *chiasmus* refers to arrangements within a single line. If the last word of a line opens the following line, the device is *anadiplosis*. But I have included such cases in *chiasmus* because the reversal pattern is carried over to the next line, whereas in *anadiplosis* only repetition of a word may be involved.” (Mirollo 1963 s. 135)

“Another rhetorical device that recurs in [Virginia Woolfs roman] *Mrs Dalloway* is the use of *chiasmus*. When Clarissa Dalloway enters Mrs Pym’s shop to choose her flowers, the names of the various flowers are mentioned with their appropriate colours but the pattern is inverted: “when every flower – roses, carnations, irises, lilac – glows; white, violet, red, deep orange”.” (<https://lisa.revues.org/2912>; lesedato 04.11.15)

Den spanske filosofen og forfatteren Miguel de Unamuno brukte påfallende ofte kiasmer i sine tekster: “Prompted by the existential aporias of a search for truth and characterized by recourse to the chiasmic paradox, Unamuno takes up this challenge and transforms it into an essential element of his modernist poetics. As an incipient but unconsummated form of dialectical argumentation, the *chiasmus* arrests progressive movement toward the resolution of the contradictions it generates. This master trope enables Unamuno to become all things yet rest in none, simultaneously to affirm and to deny momentous philosophical and moral positions, to offer multiple choices of being, and to avoid closure.” (Thomas Mermall i https://www.jstor.org/stable/462560?seq=1#page_scan_tab_contents; lesedato 15.05.18)

Kjersti Annesdatter Skomsvolds diktsamling *Litt trist matematikk* (2013) er delt inn i seks deler, og “samlingens seks avdelinger har titler som presenterer oss for seks påstander om dødens, håpets og nådens sannhetsverdi. To og to av dem er gjensidig utelukkende, og de er ordnet slik at de til sammen danner et kryss, et kors eller en retorisk *kiasme*: døden er usann – håpet er usant – nåden er usann – nåden er sann – håpet er sant – døden er sann. I løpet av samlingen vendes med andre ord påstandenes verdi til det positive. Sånn sett virker den optimistisk. Men hva skjer egentlig i det øyeblikket påstanden om dødens usannhet vendes om til en påstand om dødens sannhet? Vil ikke det nettopp punktere både det eksistensielle håpets og den religiøse nådens sannhet? Denne intelligente punkteringen av enhver eksistensiell-religiøs trøst kan forstås som en trist matematikk; gitt at håpet og nåden blir tillagt en positiv verdi i menneskelivet. Det er det jo ikke sikkert at noen av dem har.” (*Morgenbladet* 22. – 28. november 2013 s. 58)

Kildeskrift_

(_tolkningspraksis) Et verk, enten skjønnlitterært eller sakprosa, som brukes som historisk kilde. Gamle romaner med svært lav litterær kvalitet kan ha stor verdi som kildeskrift, f.eks. om behandling av psykisk utviklingshemmede, om hvilke kår tjenestefolk levde under, om synet på taterne, osv.

Klikkemuligheter_

I mange dokumenter trengs det tydelig markering av hva som er pekere “since users will otherwise be reduced to playing mine sweeper with the mouse to discover the active areas of the screen” (Jakob Nielsen sitert fra Gerdes 1997 s. 24) I dataspill (særlig eventyr-/adventurespill) kan det være en essensiell del av spillet å lete etter pekere og “innganger”.

Klosterbibliotek_

Middelalderens klosterbibliotek ble kalt “armarium”.

Keiser Karl den store bestemte i sin forordning “Admonitio generalis” fra år 789 at hvert kloster skulle ha et eget bibliotek (Faulstich 1996 s. 25). På grunn av brannfaren var det vanligvis forbudt med levende lys i klosterbibliotek, noe som gjorde at det bare var lett å lese der i fullt dagslys.

Knitrebok

(_format, _sjanger) En type barnebok som avgir en knitrende lyd på grunn av materialet den er lagd av.

Knoppskytningspraksis

Se *Litteraturhistoriske tekstpraksiser* (2008) s. 173

Kode

Hemmelige budskap, f.eks. skjult i en tekst.

I Jørgen Fribergs film *Shakespeares skjulte koder* (2009) forklarer amatørkryptologen Petter Amundsen hvordan Francis Bacon og frimurere la inn en kode i de tekstene som tilskrives William Shakespeare.

Kodikologi

Studiet av codexer som fysiske objekter. En slags bok-arkeologi der spesielt de ulike fasene i bokproduksjonen er i fokus. Kodikologer er gode til å tidfeste når en bok har blitt produsert.

Kollasjonering

Å sammenligne tekstforelegg systematisk tegn for tegn, f.eks. for å sjekke om en trykt tekst er komplett.

Kollektivt forfatterskap

(_skrivepraksis) Også kalt “medforfatterskap”. En form for samarbeidsskriving med felles publisering.

“Kollektiviseringa av forfattaren har særleg vore stor innanfor vitskapsprosa, lærebøker og ein del rettleiande tekster. På 1800-talet var som regel den enkelte avhandlinga skriven av éin forfattar (iallfall formelt), mens ein reknar med at to av tre avhandlingar i dag blir skrivne av fleire forfattarar (Andersen 1978). Forskningsoppgåvene har blitt så store at dette må til for å byggje bru mellom dei enkelte forskarane sin spisskompetanse og for å spare tid. Særleg tydeleg har dette blitt for vitskapelege artiklar.” (Grepstad 1998 s. 612)

Det kan være opptil titalls personer som har skrevet og får navnet sitt på en artikkel, men det er ofte uklart for leseren hvor mye og med hva hver person har deltatt. Forfatterne trenger heller ikke å ha levd samtidig. Den sveitsiske krigskorrespondenten Isabelle Eberhardts ufullendte roman *Trimardeur* ble i 1922 fullført av Victor Barrucan og utgitt. Eberhardt døde i 1904.

De såkalte Vancouver-reglene for medforfatterskap (utarbeidet av International Committee of Medical Journal Editors i 1988) krever bl.a. at alle medforfattere til et forskningsarbeid skal kjenne til alle vesentlige aspekter ved det forskningsarbeidet eller -resultatet som de skriver om. I praksis oppfylles ikke alltid dette kravet, blant annet fordi det er umulig å ha stor dybdekunnskap på mer enn et par emner, og et forskningsarbeid kan berøre en rekke emner.

“Vancouver-reglene er laget av redaktørene i de største medisinske tidsskriftene i verden, for at det skal være noen felles retningslinjer for vitenskapelig publisering. For å stå som medforfatter skal man ha oppfylt minst tre kriterier:

1. Alle skal ha gitt et betydelig faglig bidrag til studien, enten i form av idé og utforming, innsamling av data eller analysering og tolkning av data.
2. Alle skal enten ha vært med på utformingen av hele artikkelen, eller gjennomgått den grundig og kritisk i etterkant.
3. Alle skal godkjenne den endelige versjonen som skal publiseres.

Alle forfatterne skal ha deltatt tilstrekkelig til å kunne stå til ansvar for bestemte deler av manuskriptet. Arbeid med å skaffe finansiell støtte, innsamling av data eller generell veiledning, er alene ikke nok til å rettferdiggjøre medforfatterskap. Bidragsytere som ikke fyller kriteriene for medforfatterskap, bør føres opp i en egen oversikt over takksigelser (acknowledgments). Eksempler er personer som kun har gitt teknisk bistand, skrivehjelp, eller en avdelingsleder som kun har bidratt med generell støtte. Grupper av personer som har bidratt, men ikke nok til at det rettferdiggjør medforfatterskap, kan føres opp under overskrifter som “klinisk assistanse” eller “deltakere i undersøkelsen”. Deres funksjon eller bidrag bør

beskrives – for eksempel som: ”fungert som vitenskapelig rådgiver”, “gjennomgang av forskningsdesign”, “datainnsamling” eller “organisert og tatt hånd om pasientene i undersøkelsen”.” (Aas 2006)

Også skjønnlitteratur kan ha flere enn to forfattere av samme tekst. *Der humlene suser: En i Norge ved fire av dem* (1979) er en roman skrevet av Olav Angell, Johan Fredrik Grøgaard, Øystein Lønn og Arild Nyquist. “De øde skogområdene rundt Hurdalssjøen høsten 1978. Fire kamerater på sopptur gjør et merkelig funn: en metalleske med notater, dels på norsk, dels på et fremmed språk. Papirene viser seg ved nærmere ettersyn å være skrevet av en polsk statsborger på reise i Norge. En reise som endte i Hurdalen? Eller hvor? Hvordan? Og av hvem?” (<http://websok.alesund.folkebibl.no/>; lesedato 04.07.14)

Fantasyromanen *Black Trillium* (1990) er skrevet av tre personer: Marion Zimmer Bradley, Andre Norton og Julian May. Spesielle skriveprosjekter på Internett kan resultere i tekster som hundrevis eller tusenvis av personer har bidratt til. Et eksempel er et prosjekt initiert av det svenske forlaget Mån-pocket kalt “Ordet är fritt”. Mån-pocket “har satt i gang det de kaller “Svenska folkets debutroman”. I nettprosjektet “Ordet är fritt” får alle være med og skrive, mens to redaktører velger ut de beste kapitlene som skal gis ut i bokform. Den 11. februar [2008] åpner nettsiden ordetarfritt.se for allmennheten. Der har redaktørene Johan Theorin og Maria Ernestam lagt opp en kort innledning til boken med noen karakterer som skal være med videre. Så er det opp til leserne om det skal være krim, chick lit eller noe helt annet. Boken skrives kapittelvis. Det innsendte materialet legges ut på nettet, og leserne får selv stemme frem de beste forslagene. Siden er det redaktørenes oppgave å velge ut den teksten som de anser fungerer best i boken.” (*Morgenbladet* 8. – 14. februar 2008 s. 32)

Deltakerne i den italienske forfattergruppa Wu Ming (et kinesisk ord for “anonym”) har skrevet romaner sammen.

Kolofon_

Et lite avsnitt bakerst eller fremst i en bok, og som inneholder verkets tittel, forfatterens eller forfatterens navn, trykkested og -år, navnet på trykkeren og eventuelt mer (eventuelt ikke alt dette).

Vanlige opplysninger er bl.a. ISBN (International Standard Book Number), copyright, opplag/utgave, landet boka er trykket i, omslagsdesigner, boktrykkeri, originaltittel hvis boka er oversatt, hvor omslagsbildet (særlig hvis det viser et kunstverk) er fra (Schütz 2010 s. 146-147).

“[T]he Colophonians were fierce fighters in ancient Greece, frequently summoned to provide the decisive strokes in the battles of others. If you needed to finish off your enemy, so to speak, you would call in the Colophonians. Thus when it was time to put the finishing touches on your manuscript, you wrote a colophon.” (<https://www.mohawkconnects.com/feltandwire/2012/07/23/colophons-copyrights-delight-in-the-details/>; lesedato 02.05.16)

En kolofon er “a statement appended to a text giving particulars about its genesis or production, [kolofonen] is a text in its own right, and is therefore open to interpretation according to time, place and circumstances of its origin, as every text is. [...] A colophon is a statement, usually spoken in another voice than that of the author of the main text (or texts), and made at another time. And since this is a statement of facts that most bibliographers dearly want to know – the time and place of the production of the text in this particular material form – these facts are usually taken very seriously, and given almost legal status, as if they were a sworn truth.” (Myers og Harris 1996 s. 4)

I middelalderbøker var det ikke vanlig med en egen tittelside fremst i verket. Men noen middelalder-kopister hadde som vane å samle til slutt i teksten noen opplysninger om boka: tittel og av og til forfatterens navn, navnet på mottakeren av boka, og kanskje navnet på kopistene og datering og stedsangivelse for kopien. Senere kalte historikere en slik innførsel om boka for en kolofon, etter det greske ordet for fullførelse (Blasselle 1998a s. 32). I Frankrike er den første kolofon (bakerst i en bok) med årstall fra året 1473. Halvparten av inkunablene produsert i Paris er uten datering (Barbier 2007 s. 65).

“A. W. Pollard quoted in his *Essay on Colophons* a Politianus edition which states, quite simply, that it is printed in Florence in 1499. In fact it is printed in types which belonged to Bernardinus Misinta in Brescia. Even so, Pollard writes, the fraud could have remained undetected, as it did for 400 years, if the book had not been mentioned in a petition to the Venetian Senate in 1502 where Aldus complained that a certain printer pretended that a book, protected by Venetian privilege, was printed in Florence whereas it printed in Brescia. The fraud was a direct outcome of the first imperfect attempts to give the producers of books a reasonable copyright in them by means of privileges. As Brescia was subject to the Venetian Senate, Misinta could have been fined, had he put a truthful statement in his colophon, and he therefore used a false imprint and date to divert suspicion.” (Myers og Harris 1996 s. 5)

Audun Mortensens diktsamling *27 519 tegn med mellomrom* (2013) har organisert kolofonen på spesiell måte: “Kolofonteksten er spredd rundt i boka som en del av verket, mens diktene stadig refererer til produksjonsprosessen.” (*Klassekampens* bokmagasin 25. mai 2013 s. 3)

Kombinasjonsbibliotek__

Et bibliotek der boksamlingen til en folkebibliotekavdeling (eller et helt folkebibliotek) og boksamlingen til et skolebibliotek befinner seg på samme sted og vanligvis framstår som en enhet, ikke to atskilte samlinger.

Kombinasjonssalg__

(_spredningspraksis) Salg av bøker og minst én annen helt annerledes vare på samme sted. F.eks. salg av matvarer og bøker i et supermarked.

“Både i Sverige og Danmark er supermarkeder en viktig salgskanal for bøker. I Sverige selges 25 prosent av bøkene gjennom dagligvarehandelen, internettsalget står for 25 prosent. Kun halvparten av boksalget foregår i bokhandelen. I Danmark har supermarkedssalget vokst med over 10 prosent, noe som ikke kom frem på statistikkene. Dagsavisen Information har imidlertid undersøkt saken og funnet at stadig flere bøker sendes rett fra forlag til dagligvarehandel uten lagring – og telling. Store mørketall, altså.” (*Morgenbladet* 3. – 9. juli 2009 s. 33)

Kombosystem__

(_dataspill) [Et kombinasjonssystem i et dataspill, dvs. at spilleren skal klare å få til et visst antall kombinasjoner i en bestemt rekkefølge.]

Kommentar__

(_sjanger)

Den tyske forfatteren Günter Grass var en kritisk opposisjonell som siden begynnelsen av 1960-tallet ble overvåket når han reiste i DDR, og trolig også i Vest-Tyskland. I 2010 ble dokumenter som tidligere var funnet om Grass i den østtyske overvåkningsorganisasjonen Stasis arkiver publisert som bok. Boka har tittelen *Günter Grass i visir: De publiserte Stasi-dokumentene* (bokas utgiver er Kai Schlüter). “Boka består av utvalgte Stasi-rapporter, brev og møtereferater som blir løpende kommentert av Grass og andre som ble overvåket sammen med ham”; “Det forente Tyskland har etablert en egen offentlig institusjon som skal stå for gjennomgangen av Stasis arkiver: 16 hyllekilometer med mapper, kartotek kort,

filmer og lydopptak, i tillegg til 16 000 sekker med makulerte dokumenter som det vil ta mange år å sette sammen. Siden 1991 har institusjonen behandlet nesten 6,5 mill. søknader om innsyn.” (begge sitater fra *Dagbladet* 10. april 2010 s. 61)

En monografi om den journalistiske kommentarsjangeren er Alf Kjetil Igland og Audun Stølås' *Kommentaren* (2008).

Kommunikasjon

“The word ‘communicate’ is historically related to the word ‘common’. It stems from the Latin verb *communicare*, which means ‘to share’, ‘to make common’, and which in turn is related to the Latin word for common: *communis*. When we communicate, we make things common. We thus increase our shared knowledge, our ‘common sense’ – the basic precondition for all community.” (Rosengren 2000 s. 1)

Komparativ oversettelseslesing

Flere oversettelser av samme verk sammenlignes. For eksempel kan en språkmektig nigerianer lese parallelt og sammenligne oversettelsene av Ibsens *Gengangere* til engelsk, fransk, tysk og portugisisk.

Konkordans

(_sjanger, _sakprosa) En type ordbok som lokaliserer alle steder bestemte ord/begreper forekommer i en bok, i et forfatterskap eller lignende.

“Fortegnelse over alle steder i et verk eller forfatterskap der samme ord eller tankegang går igjen. F.eks. til Bibelen er det laget tallrike konkordanser. Salmekonkordanser er et hjelpemiddel til å finne nummeret på salmer i forskjellige salmebokutgaver.” (Davidsen 1995 s. 177)

I en Bibel-konkordans vil det være mulig å slå opp på “løve” og finne henvisning til alle steder i Bibelen der ordet “løve” (også “løven”, “løvene” ...) forekommer. I en Ibsen-konkordans vil en tilsvarende kunne finne ut hvor i sitt forfatterskap Ibsen bruker f.eks. ordet “rettferdighet”, og dette er nyttig for en litteraturforsker. Det kan også være konkordansbøker som ikke er organisert etter spesifikke ord, men etter

begreper/ideer (alle steder Shakespeare skriver om lidelse, sorg, tragedie osv. kan være samlet som én innførsel).

“Konkordans til Det nye testamente[:] Konkordansen består av to deler. Den første delen inneholder i alfabetisk rekkefølge ord og uttrykk, slik de står i Det nye testamente. De tilsvarende greske ordene er gjengitt både med greske bokstaver og transkribert med latinske bokstaver. Den andre delen inneholder greske oppslagsord og uttrykk. Oversettelsen av disse gjengir de tilsvarende ord eller uttrykk som er brukt i Det nye testamente.” (https://www.bibel.no/Verbum/Nettbokhandel/Bibelbruk/Studie-__og__samtale/Konkordans-til-Det-nye-testamente; lesedato 08.07.16)

I dag finnes det konkordanser digitalt, på cd-rom og Internett.

Kopiering

(_skrivepraksis)

Avskrift av en tekst og som dermed resulterer i en mer eller mindre lik kopi av originalen.

I antikken foregikk kopiering av tekster ved at kopisten skrev med egne knær som skriveunderlag. Fordi kopisten fikk betalt per linje, er antall linjer i teksten ofte oppgitt til slutt i en tekst som er kopiert (Bouquiaux-Simon 2004 s. 32-33).

“Muslims believe that the very words of the Qu’ran are sacred and that it is blasphemous to change them in any way. They should always be copied by hand in the way that Muhammad wrote them originally. So even when they knew about printing, the Muslims [i tidligere tider] did not want to use new methods of producing the Qu’ran.” (Clark 1987 s. 18) Frederick G. Kilgour skriver om den muslimske kulturen i middelalderen: “Whereas calligraphers produced beautiful books, copyists produced the flood. Copying had been a profession in pre-Islamic Arabia, where copyists had been employed for the most part in businesses and administrations, and there is good evidence that the Prophet, himself a businessman, had dictated at least some of the Qur’an to a copyist.” (1998 s. 63)

Peca-systemet i middelalderen (og senere) gikk ut på at et manuskript som omfattet mange ark, ble delt og fordelt på en rekke kopister, slik at disse kunne arbeide samtidig (<http://babel.revues.org/1965>; lesedato 10.04.15).

Den nederlandske middelaldermunken Thomas à Kempis levde på 1400-tallet og gjorde “en iherdig innsats med å kopiere manuskripter, blant annet to Bibler i ti

store bind hver. Det preger hans egen bok om *Kristi etterfølgelse*, der bibelsitater er vevet inn i teksten hele veien.” (Karl Gervin i *Vårt Land* 2. januar 2014 s. 28)

Den franske historikeren Jacques Le Goff har beskrevet (i boka *De intellektuelle i middelalderen*, 1985) hvordan munkene talte bokstaver og boksider de hadde kopiert, for å få vite hvor lang tid de måtte oppholde seg i skjærsilden før de kom til paradiset. Kopiering av Guds ord og fromme skrifter var et middel til å korte ned tiden sjelen måtte være i skjærsilden (gjengitt etter Horellou-Lafarge og Segré 2003 s. 12). Den latinske og kristne forfatteren Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator fra senantikken hevdet at “Satan mottar like mange sår som avskriveren kopierer Vårherres ord” (sitert fra Rieger 2002 s. 50). Dette ble et munnhell blant munkene i middelalderen (Polastron 2004 s. 163, Stiennon 1995 s. 70). Noen middelalder-kopister ber leserne av boka resitere et “Ave Maria” for kopistens sjel og eventuelt for kopistenes avdøde slektninger og venner, i ett tilfelle ca. seksti personer til sammen. Eller kopisten uttrykker håp om at nåden som vil bli vist han av Gud på mystisk vis vil tilsvare antall bokstaver i det manuskriptet han kopierer (Stiennon 1995 s. 51-52).

En middelalderlegende forteller om en syndig munk som ble reddet fra evig pine i helvete av sin flid som avskriver av kristne tekster. Under dommen over denne munkens sjel var Gud i ferd med å sende han til fortapelsen, men fikk så øye på det manuskriptet som munken holdt på. Av nåde gikk Gud med på at hver linje i manuskriptet skulle sone én synd som munken hadde begått. Da regnskapet var gjort opp, gjensto det én linje mer enn antall synder. Gud forkynte da til munken at han ikke kunne oppnå paradiset med bare én god gjerning, så munken ble sendt tilbake til jorden for å gjøre flere gode gjerninger. Denne legenden skal ha blitt fortalt til hverandre av munkene som svettet over avskriftsarbeid (Fontaine 1994 s. 18).

For å avhjelpe det langsomme systemet med at munkene enkeltvis og med enorm estetisk flid skrev av tekster, ble det ved universitetet i Bologna i Italia på begynnelsen av 1200-tallet innført et system kalt pecia, som innebar at studenter selv skrev av (kopiering for hånd) de tekstene de trengte i utdanningen. Bøker ble delt inn etter et system som gjorde at en gruppe studenter forholdsvis raskt kunne kopiere en hel bok. Mer generelt innebar systemet at et manuskript ble delt i flere deler og gitt til flere kopister samtidig (Gilmont 2003 s. 28). Dette systemet spredte seg til Frankrike mot slutten av 1200-tallet og til andre land (Barbier 2007 s. 18). Pecia kan kalles et kopierings-delesystem (Barbier 2007 s. 30).

“This note at the bottom of one leaf includes the word “pecia” along with numbers (in Roman numeral form). The manuscript contains other such markings, which suggest that it might have been part of a 13th century system for copying books for Oxford University faculty and students. This pecia system was modeled after ones developed at Italian and Parisian universities. Copying texts by hand was obviously a time-consuming process, and the rise of European universities in the 12th century

created an increased demand for texts. The pecia system addressed this concern by lending out standard texts in parts (*pecia* is Latin for piece) to students or to the clergy who made up the university faculties. The borrower would copy the part of the text himself – or hire a professional scribe if he could afford it – and then return the piece to the university stationer (bookseller) for the next part. This system allowed for faster and more efficient production than the lending of lengthy texts in their entirety. Existence of a pecia system at Oxford is less well documented, but it is known that by the mid-13th century the local Dominican order had set up a proto-library of texts available for consultation and copying. In the universities, the pecia system was also an attempt at quality control. Transmission of manuscript texts was a process prone to error: when texts circulated and copies were made from copies, the effect was like a game of telephone. Errors were transmitted and multiplied to the extent that it was sometimes impossible to determine the correct version of a text. In the Paris universities, the stationers were provided with exemplars – texts vetted by university officials for accuracy – which they lent to scholars for copying. With everyone copying from the same exemplar text, errors were at least reduced (though certainly not eliminated).” (<http://zsr.wfu.edu/special/blog/tag/pecia/>; lesedato 11.03.15)

En kopist på 800-tallet brukte avskrivningen av Bibelen til å lage en kronologisk verdenshistorie fra jorden ble skapt år 5876 f.Kr. (Stiennon 1995 s. 52).

Den italienske kopisten Antonio Sinibaldi fra Firenze klaget i 1480 over at den nye trykkekunsten ruinerte han og andre kopister, til de grader at “jeg tjener knapt nok til å skaffe meg klær” (sitert fra Gilmont 2003 s. 51-52). Men kopist-yrket forsvant ikke, det var fortsatt behov for håndskrivende kopister i flere hundre år.

“Susan Sibbald, who lived in the eighteenth century when books were still very expensive, was driven to copying out whole volumes in longhand so that she could ‘share her favourite reading with a friend’.” (Hartley 2001 s. 2)

Den franske 1700-tallsforfatteren Jean-Jacques Rousseau fikk mye av sine inntekter fra å kopiere musikk-noter, og han kopierte i løpet av sju år mer enn 11.000 sider med noter (Saint-Pierre og Trousson 2009 s. 11-12).

Den engelske dikteren Charles Dickens’ roman *Bleak House* (1853) lar kopisten Nemo (Captain Hawdon) spille en viktig rolle i handlingen, og vi får vite litt om hans arbeid. I kapittel 10 “Mr. Tulkinghorn goes to Mr. Snagsby and asks him to identify the law-copier who wrote the Jarndyce document he has with him. Snagsby looks at his records and says it is done by Nemo who lives at Krook’s. [...] The fainting of Lady Dedlock over the writing on the document is somehow connected to this man Nemo who has died from opium. Tulkinghorn notes that Nemo means “No man” in Latin. Nemo is an anonymous and grubby law copyist, in poverty, about forty-five, which is the age of Lady Dedlock.” (<http://www.novelguide.com/bleak-house/summaries/chapter10>; lesedato 13.02.15)

“Every time a cell divides, it replicates all of its DNA, a process that takes place in a matter of hours. The human body is a monster of 15 million million cells, each one harbouring its own faithful copy of the same DNA (two copies in fact). To form your body from a single egg cell, your DNA helices were prised apart to act as a template 15 million million times (and indeed many more, for cells die and are replaced all the time). Each letter is copied with a precision bordering on the miraculous, recreating the order of the original with an error rate of about one letter in 1,000 million. In comparison, for a scribe to work with a similar precision, he would need to copy out the entire bible 280 times before making a single error. In fact, the scribes’ success was a lot lower. There are said to be 24,000 surviving manuscript copies of the New Testament, and no two copies are identical.” (<http://www.nick-lane.net/Life%20Ascending%20Chapter%202.htm>; lesedato 05.08.13)

Korreksjonslatter

Latter som prøver å få den som blir ledd ut til å forandre seg. En latter som vil korrigere, få noen til å forbedre seg, bli mindre ensidig og “dum”.

Kan oppfattes som det motsatte av sympatilatter.

Den tyske litteraturkritikeren Johann Christoph Gottsched skrev på 1700-tallet i teksten “Om komediene” om “ut-le-ings-komodie” (“Verlach-Komödie”; gjengitt etter Arendt 1992 s. 15). I samme århundre skrev tyskeren Christian Fürchtegott Gellert at “komediens fornemste hensikt er altså alltid den sinnrike spotten av laster og urimeligheter” (sitert fra Arendt 1992 s. 15). Deres samtidige, den kjente tyske dikteren Gotthold Ephraim Lessing skrev i *Hamburgisk dramaturgi* at “Komedien vil forbedre gjennom latter” (sitert fra Arendt 1992 s. 15).

Korrekturlesing

(_lesepraksis) En korrekturleser kalles også en kastigator.

Korrekturtrykk

Første versjon av en trykt tekst, sendt til forfatteren for at denne skal gjøre nødvendige korreksjoner.

Korrekturtrykk med svært mange håndskrevne korreksjoner (f.eks. av de franske forfatterne Balzac og Proust) kan oppfattes som manuskripter.

Korsspråk

Hebraisk, gresk og latin (Raible 2006 s. 151, 168, 176), dvs. de opprinnelige språkene som fortalte om Gud.

De første tre lærestolene ved Collège de France var viet disse tre språkene (Raible 2006 s. 176).

Fransiskanermunken Salimbene fra Parma i Italia skrev en historie om keiser Frederik 2., som regjerte på 1200-tallet. Keiseren skal ha utført et lingvistisk eksperiment som gikk ut på å forby voksne å snakke til barn mens de var nyfødte og mens de vokste opp. Keiseren ville finne ut om barna dermed begynte å snakke hebraisk, gresk, latin eller arabisk. Dette språket som de ”naturlig” begynte å tale, ville nemlig være “verdens eldste”. Men munken Salimbene forteller at alle barna døde fordi de ikke fikk høre vuggesanger og alle de beroligende og trøstende ord som foreldre gir sine små barn (her gjengitt etter Richter 1987 s. 154).

Tyskeren Heinrich Doergangk ga i 1614 ut en spansk grammatikk. Doergangk oppfattet spanjolene som Guds utvalgte folk og beskyttere av den sanne kristne tro. Derfor regnet han det spanske språket sammen med hebraisk, gresk og latin som et hellig språk (Strosetzki 1996 s. 196). Også den tyske teologen, filosofen og dikteren Johann Gottfried von Herder beskrev spansk som “nesten et hellig kirkespråk” (sitert fra Strosetzki 1996 s. 196).

Kortfilm

(_film) “Kortfilm er ingen sjanger, men et lengdeformat, og i [kortfilmfestivalen i] Grimstad vises filmer fra mange av de samme kategoriene vi kjenner fra lengre filmer: Grøsser, konspirasjonsthiller, science fiction, road movie, oppvekstfilm, familiedrama, komedie, dokumentar, litterær adaptasjon og så videre.” (Oda Bhar i *Morgenbladet* 12. – 18. juni 2015 s. 42)

Per Manings “Den perfekte steinen” (vist på Galleri Brandstrup i Oslo i 2008) er både en kortfilm og en kunstfilm: “[...] I et suggestivt repetert utsagn: “I dag opplever steinen noe som den vil forstå om 1000 år”. Det er også et konsentrert kamerafokus på ulike arter av stum stein i filmen, som framkaller foranderlighetens

metaforer fra formens foredling til materie som viser mot sammenbrudd.” (fra anmeldelse i *Dagbladet* 27. april 2008 s. 39)

Regissørene Ken Cameron, Alison Maclean, Jackie McKimmie med flere lagde i 1993 *Seven Deadly Sins*, “der syv filmskapere fikk utdelt hver sin synd. Dette resulterte i syv kortfilmer som til sammen utgjorde en helaftens spillefilm.” (*Morgenbladet* 16. – 22. november 2007 s. 29)

Den amerikanske regissøren Jason Russels kortfilm *Kony 2012* ble i løpet av noen måneder sett av 65 millioner mennesker på YouTube (*Morgenbladet* 16. – 22. mars 2012 s. 26). I 2014 var den sett av ca. 100 millioner mennesker. Filmen inngikk i en kampanje for å få arrestert den den ugandiske krigsforbryteren Joseph Kony.

Krestomati_

(_sjanger) Fra et gresk ord. Lesebok (for elever) med et utvalg tekster av forskjellige forfattere i et lands litteratur. Brukes f.eks. i språkundervisning.

Kritisk_ lesehjelper_

En person som har fått i oppdrag å lese en fagbok kritisk og reflekterende, og deretter skrive ned eller framføre muntlig hovedpunkter fra boka og en vurdering av den. Oppdragsgiveren kan f.eks. være en professor. Professoren kan bruke studenter som kritiske lesehjelpere for selv å holde seg bedre oppdatert på relevant faglitteratur som hun/han ikke har tid til å lese selv.

Kronikk_

(_sjanger) “En kronikk er en avisartikkel skrevet av en ekstern skribent, som arbeider utenfor redaksjonen. [...] Artikkelen er viet et faglig eller politisk emne. Emnet bør være forholdsvis aktuelt. Aktualitet betyr at temaet ikke trenger å være i nyhetsbildet akkurat på dagen. Tenke deg at saken er inne i nyhetsbildet i løpet av en periode på en uke til tre måneder. Noen ganger er det viktig å få inn en kronikk akkurat på dagen. Det gjelder når en person fyller år, det er en merkedag, et jubileum, eller en utstilling skal åpnes. [...] Når det ikke er en slik dag som gjør kronikken aktuell, bør man argumentere i selve kronikken for at emnet er aktuelt. Kronikker kan gjerne formuleres som fyldige debattinnlegg. Men de bør kunne stå

alene. [...] Artikkelen er saklig i formen, men gjerne muntlig og lett skrevet. Stilen er argumenterende og forklarende. Språket er ikke akademisk. Kronikken presenterer konklusjoner eller standpunkter, og utvalgte premisser for disse. Kronikken er aktuell, sett i en større sammenheng. Kronikken presenterer det viktigste først, og er altså ikke skrevet som en studentoppgave eller akademisk artikkel. [...] For leserne er kronikkene en av de få sjansene hun har til å komme i direkte kontakt med det som rører seg i fagmiljøene. Dessuten er kronikkene viktige i den politiske debatten. [...] Det er ikke plass til utdypende metode-drøfting, gjennomgang av faglitteraturen eller utførlig argumentasjon. [...] Første avsnitt skal inneholde et slående bilde, eller henvisning til et aktuelt fenomen. Dette anslaget skal illustrere hovedpoenget. [...] Det vanskeligste av alt for en akademiker eller annen fagperson ser ut til å være å velge ett, og bare ett poeng å skrive om. Selv den minste ting trenger en utførlig forklaring, så det er aldri noe problem å få teksten lang nok.” (Magne Lindholm i <http://www.lindholm.no/tips/kronikk.html>; lesedato 17.10.16)

Kronogram_

Fra gresk: “tidsskriving”. En kort tekst der bokstavene både gir mening som ord og danner et langt tall med romertall.

Kryptering_

Teknikker/mekanismer for å gjøre data ugjenkjennelig for uvedkommende. Formålet kan blant annet være å forhindre lesing eller avlytting under en datatransport, eller som en sikkerhetsmekanisme som garanterer at data er uendret mellom avsender og mottaker.

Kryptogram_

(_sjanger) Se *Litteraturhistoriske tekstpraksiser* (2008) s. 186

En tekst som intendert eller ikke har et ekstremt gåtefullt, enigmatisk innhold.

“The conception of the world as a hieroglyphic script, a vast and obscure cryptogram, is an ancient one. (It dates back to Boehme and his mystic treatise *De Signatura Rerum*, and beyond him to Plato and Plotinus on the one hand, and to Islamic traditions on the other.)” (Cardinal 1981 s. 156)

Om Franz Kafkas tekster skriver Per Thomas Andersen: “De gåtefulle hendelsene i Kafkas fortellinger inntreffer nesten bestandig uten forklaring. Både hovedperson og leser må selv spekulere over hva som egentlig skjer og hvorfor. En del av spenningen ligger så i at hovedpersonen og leseren reagerer forskjellig. I samsvar med beskrivelsen ovenfor tenderer hovedpersonene mot å reagere mer konkret, mer kortsiktig og mer forsinket enn leseren. Resultatet er en fordoblet gåte: Gåtefulle hendelser fordobles i gåtefulle reaksjoner.” (2008 s. 150)

Kryssklipping

(_film) En type kutt i film der vi vekselvis ser ulike scener/handlingsforløp. En slags systematisk veksling mellom to eller flere personers synsvinkel eller lignende. Betegnelsen brukes også om filmen er digital og dermed ikke klippes i bokstavelig forstand.

Krønike

(_sjanger, _sakprosa, _skjønnlitteratur) Fra gresk “kronos”: “tid” (Kronos var også en gresk gud som levde i den gylne tidsalder). Et ord som har sin opprinnelse i middelalderen og som betyr en historisk framstilling.

Verket *De store franske krøniker* (*Grandes Chroniques de France*) ble skrevet i perioden 700-1350 e.Kr. og forteller om de franske kongene, blant annet om deres opphav i Troja. En av verkets mange redaktører var Pierre d’Orgemont (Quinsat 1990 s. 206).

Erikskrøniken er en rimkrønike som handler om politiske forhold i Skandinavia på 1200- og 1300-tallet. Den består av disse delene: Prolog - Erik lāspe och halte - Korståg mot tavesterna - Birger jarl och Joar Blå - Birger jarls söner - Folkungarnas oppror - Junker Karl - Guds riddare - Valdemar blir gift med Sofia av Danmark - Birger jarls lagstiftning - Stockholm grundlägges - Birger jarls död - Valdemar tar vid riket - Erik Plogpenning mördas - Kung Valdemar och Julia - Valdemars barn - Osämja mellan Valdemar och hans bröder - Slaget vid Hova - Valdemar mister halva riket - Hertig Magnus bröllop - Erik Klipping, Magnus och Valdemar - Slaget vid Ettak - Hertig Magnus väljs till kung - Magnus utländska gunstlingar - Magnus slår ned folkungarna - Danskar och svenskar rider dust - Valdemars hustrur - Kung Magnus - kyrkans välgörare - Birger Magnusson trolovad - Magnus Ladulås död - Tyrgils Knutsson - Valdemar och hans son i fångenskap - Strider mot hedningarna - Kung Birgers bröllop - Nya strider i öster - Mats Kettilmundsson utmanar ryssarna - Stillestånd - Svenskarnas nederlag vid Landskrona - Kröningsfest i Söderköping -

Hertig Erik vid hovet i Oslo - Tyrgils Knutssons bröllop - Tyrgils lämnar hertigarnas tjänst - Kung Birger anklagar hertigarna - Hertigarna hos Erik Menved - Hov i Fagradal - Hertig Erik till Norge - Birgers kamp mot hertigarna och kung Håkan - Hertig Erik får Varberg - Hertig Valdemars skilsmässa - Tyrgils Knutsson fängslas - Tyrgils avrättas - Hov i Bjälbo - Håtunaleken (<http://runeberg.org/erikkron/>; lesedato 10.12.12).

Det hender at romaner presenteres som krøniker (historiske romaner). Eksempel:

Hermann Löns: *Varulven: En krønike fra tredveårskrigen* (1910; oversatt til norsk som *Ulvene: En bondekrønike*)

Kuletid_

(_film, _dataspill) Engelsk: “bullet-time”. Ekstrem “slow motion”-effekt der noe som egentlig beveger seg med lynets hastighet, vises i forholdsvis langsom bevegelse. En kan f.eks. se kuler i sakte film bevege seg mot målet.

“The bullet-time sequences of the *Matrix* [filmtrilogi av Andy og Larry Wachowski] leave characters hovering in space while the camera spirals around them.” (Bordwell og Thompson 2007 s. 31).

Brukes også i dataspill.

Kulinarisme_

En kulinarisme er en skildring i en skjønnlitterær tekst eller i en sakprosa bok av mat, mattilberedelse, måltider og lignende.

“Maten kan hos Johan Borgen tidvis få en annen symbolikk. I den typisk borgenske hverdagspoetiske novellen “Hvetebrødsdager” (1948) er det fine innslag av kulinarismer, det vil si passasjer hvor maten får en særlig betydning.” (professor Knut Stene-Johansen i *Morgenbladet* 11. – 17. oktober 2013 s. 45)

Kulturteknikker_

Å snakke, lese, skrive, regne, bruke PC ... og lignende praksiser som de grunnleggende kulturelle aktiviteter har som forutsetning. Kulturteknikkene har oppstått i ulike faser i menneskehetens historie.

Kumulativ bok

(_format) En bok som utgis på nytt og på nytt (i nye opplag) med mer stoff enn i forrige versjon. Nytt stoff legges til det gamle, slik at boka blir mer og mer omfattende.

Den svenske naturforskeren Carl von Linné verk *Naturens system* (1735; latinsk originaltittel *Systema naturae*) var først på kun noen få sider, men økte i sidetall fra opplag til opplag, for å nå over to tusen sider i den siste versjon som Linné så i trykken (Coron 1998 s. 132).

Kunstart

Kunstarter skiller seg relativt tydelig fra håndverk og vitenskap (Glaser og Luserke 1996 s. 14). Men det kan være vanskelig å skille mellom kunstarter og medier. Mediebegrepet omfatter det tekniske og kommunikative, mens kunstartbegrepet omfatter det kunstneriske og kreative. Noen vil kalle tegneserier et medium, andre en kunstart.

Tradisjonelt var det seks kunstarter (Aumont 2005 s. 238). Disse krevde ikke avansert moderne teknologi for å realiseres. "I århundrer hadde det bare fantes seks kunster: maleri, musikk, diktning, skulptur, dans, arkitektur." (Germaine Dulac sitert fra Diederichs 2004 s. 235)

Kunstartene har noe grunnleggende forskjellig ved seg, som det går fram av en sentens som blir tilskrevet blant andre artisten Elvis Costello: "Å skrive om musikk er som å danse arkitektur" (Lüdeke 2011 s. 73-74).

Kunstarter kan deles inn på mange måter. Her er en mulighet (til en viss grad basert på Munro 1956):

1. Skulptur
2. Malerkunst
3. Musikk

4. Litteratur
5. Dans og ballett
6. Drama, opera, scenekunst
7. Film og animasjoner
8. Radio-produksjoner
9. Tegneserier
10. Fotografi
11. TV-produksjoner
12. Grafisk kunst, graving, tegning, glassmosaikk, typografi
13. Arkitektur, landskapsarkitektur, hagekunst, by- og regionutforming
14. Brukskunst, industriell kunst, industrielt design
15. Videokunst, musikkvideo
16. Dataspill

En av svakhetene ved denne måten å systematisere kunstarter på, er at den ikke viser den historiske utviklingen. Arkitektur som kunstart fantes før filmen som kunstart. Men film blir ofte kalt “den 7. kunstart”. Det var den franske filmregissøren Louis Delluc som kalte film for den 7. kunstart (ifølge han etter musikk, dans, maleri, litteratur, arkitektur og billedhuggerkunst) (Parkinson 2012 s. 64).

Det var franskmannen Francis Lacassin som gjorde betegnelsen “den niende kunstart” om tegneserier kjent på slutten av 1960-tallet (Porret 2009 s. 258). I 1971 ga han ut boka *Tegneserien som den 9. kunstart*, men denne nummereringen hadde også blitt brukt tidligere, f.eks. av en av skaperne av serien *Lucky Luke*, Maurice de Bévère (Porret 2009 s. 273).

Noen kunstarter kan verdsettes av alle, også analfabeter (f.eks. musikk), mens andre tilhører høyt industrialiserte samfunn (TV-produksjoner med tilhørende sjangrer, f.eks. nyhetsreportasje med en journalist som rapporterer “live” til oss seere fra åstedet).

En kunstart kan romme mange ulike sjangrer.

I antikken hadde kunster, sjangrer og vitenskaper såkalte muser, dvs. inspirasjons-gudinner. De ni klassiske musene er Erato (lyrisk diktning), Evterpe (elegisk diktning), Kalliope (episk diktning), Polyhymnia (mimekunst), Thalia (komedie), Melpomene (tragedie), Terpsikhore (dans), Kleio (historieskrivning) og Urania (astronomi). I mytologien var disse døtre av Zevs og gudinnene Mnemosyne (hukommelsens gudinne). Også diktere kunne ha Urania som muse, noe den britiske 1600-tallsforfatteren John Milton hadde da han skrev eposet *Paradise Lost* (1667).

Kunstbok_

(_sjanger, _sakprosa)

“I kraft av at han var en svært oppfinnsom bokmaker, blir [den danske kunstneren Asger] Jorn behørig omtalt i “Danske kunstnerbøger”, en antologi som nylig ble utgitt på Møller forlag. Boka gir den første samlede presentasjonen av danskernes rike tradisjon for kunstnerbøker. Bidragsyterne tar for seg kunstnerbokas historie, kritiske potensial og muligheter i dag” (*Klassekampen* 4. desember 2013 s. 28).

Kunstretning_

“Three ways of defining a style-name: as a period of history; as a historic style; as an abstract recurrent type. Resulting confusions in theory. [...] a. The Baroque period; the Baroque age in Europe. b. The Baroque style; the Baroque period style. c. The Baroque type; the recurrent, abstract, or general Baroque style.” (Munro 1956 s. 200)

Kybernetikk_

“Cybernetics belongs to the science of pattern and organization which is distinct from any search for material, things, force, and energy.” (Rauch og Carr 1980 s. 61)

Kyrielle_

(_sjanger, _lyrikk)

“A French verse form in short, usually octosyllabic, rhyming couplets. The couplets are often paired in quatrains and are characterized by a refrain that is sometimes a single word and sometimes the full second line of the couplet or the full fourth line of the quatrain. [...] A “French Form” originally used by the Troubadours in the early Renaissance, it is related to the “Kyrie,” a litany in Christian masses [...] Kyrie Eleison (Lord, have mercy)” (<http://www.public.asu.edu/~aarios/formsofverse/reports2000/page3.html>; lesedato 10.04.13). Den engelske dikteren John Payne skrev kyriellene “Kyrielle” og “A Little Pain”.

Kåseri_

(_sjanger, _sakprosa)

Kåsøren gjør seg ofte dummere enn han er, ved hjelp av ironi, og uttaler seg overdrevent subjektivt om sitt emne (Aarønæs 2007 s. 72). Likevel bør ikke den faktiske meningen i kåseriet kunne feiltolkes.

Kåsøren Ivar Eskeland kalte kunsten å skrive kåserier for “foxtrot” – dvs. “revelusking”. “Eit revespor går på kryss og tvers, i hytt og ver, tilsynelatande utan mål og meining. Men reven er ein luring: Han snuser litt her og litt der og luktar seg fram, før han i heldige stunder slår nådelaust ned på byttet” (gjengitt fra Andreas Hompland i *Dagbladets søndagsmagasin* 11. april 2010 s. 27). Eskelands beste kåserier har blitt utgitt med tittelen *Vår norske folkesjel: Beste kåseri 1974-1997* (1997).

“Et morgenkåseri [på radio] med et “ordinært” tema krever spesielt original form og vinkling. Et morgenkåseri med et originalt tema kan tåle en mer ordinær form.” (Aarønæs 2007 s. 72)

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>